ИВАН П. ИВАНОВ

Серия “ИЗБРАНИ МЕТОДИ ЗА ПСИХОЛОГИЧЕСКА И ПЕДАГОГИЧЕСКА ДИАГНОСТИКА” № 3

МЕТОДИКИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПОТРЕБНОСТИТЕ, МОТИВИТЕ И ЦЕННОСТНИТЕ ОРИЕНТАЦИИ

ШУМЕН
1999

Известни са десетки хиляди методики за психологическа и педагогическа диагностика. Представените в този сборник методики са подбрани според тяхната приложимост в психолого-педагогическите изследвания. Те са сравнително прости и лесни за работа и не изискват специално оборудване, нито значителен разход на хартия и други консумативи.

Сборникът е предназначен за студенти, изучаващи дисциплините "Педагогическа диагностика" и "Експериментална педагогика" и подготвящи своите дипломни работи (магистърски тези), също и за професионални психолози и педагози, но може да се използва при решението на редица приложни проблеми на учители, лекари, социолози и други специалисти, получили подготовка по психологическа и педагогическа диагностика или методология на педагогическите изследвания.

© Иван П. Иванов, автор, 1999
ISBN 954-8789-56-6

СЪДЪРЖАНИЕ

1. СБОРНИК НА ОСНОВНИТЕ ЦЕННОСТИ (AVL) НА Г.ОЛПОРТ, Ф.ВЪРНЪН И Г.ЛИНДЗИ

Тестът дава оценка на основните ценности на личността, подредени и описани в 6 групи от У. Спрангер още през 1928 г. Той описва 6 типа хора, в чийто живот най-важни са науката, икономиката, изкуството, обществото, политиката, религията. Разработен е от Гордън Олпорт, Филип Върнън и Гарднър Линдзи (G. W.Allport, Pf.E.Vernon, G.Lindzey). Публикуван е през 1931 г., във втора версия през 1960 г. Тук е представена именно тя *[Siek,S. Wybrane metody badania osobowosci.W.,1983].* Данните за обективност и надеждност са удовлетворителни. Според различните автори са не по-ниски от 0.67 и по двата показателя. Най-надеждни са скала R (0.91), след това скали A и P (0.77), останалите скали имат надеждност около 0.67.

Следва характеристиката на тези **скали (типове)**:

Скала Т

Теоретикът се отличава с това, че вижда смисъла на живота в откриването на истината. Неговата мисъл е постоянно насочена към разбор, обобщение, систематизиране. Икономическите блага са най-често маловажни за него. Не го привличат и естетическите ценности, поради тяхната субективност и неметодичност. Не обича мечтателите и романтиците. Склонен е към индивидуализъм. По всички въпроси има свое собствено критично становище. Този критицизъм, обаче най-често парализира способностите му за практическа дейност.

Скала Е

Икономистът е човек, който при всички житейски ситуации на първо място поставя ползата. Всичко за него е средство за живот и за приятното му оформление. Винаги разпределя материала, времето и силата така, че да получи максимална производителност. Той е практичен човек. Докато теоретикът търси истината заради самата нея, икономистът винаги търси възможност за прилагането й, за приспособяване.

Науката, изчистена от цел му се струва излишна. В теорията на познанието е прагматик. Чужди са му артистичните ценности.

Най-важното нещо за него е уреждане на собствения живот.

Скала А

Същността на естетическия тип е в старанието му да придава на всичко преживяно от него определен израз (форма). Естетът не обича тясната, точната наука, защото точните понятия рушат ценната за него задълбоченост. Обществените и икономически ценности не достигат до душата му. Основата на отношението към хората е дали някой е оригинален, а не реалното преплитане на интересите.

Скала S

Общественият тип човек се характеризира с това, че не живее за себе си, а за другите. Основен феномен за него е любовта. Чистото познание за него съдържа много реалности, но няма душа. Обективността на знанието за него е в противоречие с духа на любовта. По отношение на икономическите и естетически ценности е индеферентен. Любовта му не търси привлекателността на красотата, а възможността за развитие на още неинформираната душа.

Скала Р

Политическият тип човек е с акцент върху собственото Аз, с виталност и житейска енергия. Такъв човек жадува за мощ, която проличава най-много в контактите с другите хора, където се стреми към господство, ръководство, власт. Познанието за него е средство именно за власт. В този смисъл знанието е сила. Настоява да опознае същността на мотивите, ръководещи даден друг човек, при това е склонен да го подозира в низост. Той предполага, че за определена цена може да купи всеки човек и го прави. Позитивната дейност за другите винаги се съчетава с господство над тях.

Скала R

Религиозният човек поставя винаги на първо място религиозните ценности. Тази религиозност се проявява в това, че не позволява да се оценяват ценностите отделно, сами за себе си, а винаги по отношение на смисъла и ценността на целия живот. Религиозният човек винаги търси абсолютната стойност на духовния живот. За него чистата истина никога не е ценна, тъй като не решава въпросите. Естетическите и икономически ценности счита за повърхностни. Обществената работа разбира като служба на Бога. Любовта към хората стои при него едва на второ място. Той не би се поколебал да се отдели от хората, за да общува само със са

мия Бог.

Оценяването става по следния начин: сумират се точките по всяка скала от първата (могат да са от 0 до 30) и втората (от 10 до 40) част. В резултат се получава оценка от 10 до 70, като колкото е по-висока, толкова по-изразен е типът в дадения индивид. Изчисляват се средна аритметична, мода, стандартно откланение и относителен дял на всяка скала.

В специализираната литература се посочват и данни от представителни изследвания от САЩ, които без да се считат за норма в български условия, могат да послужат като отправна точка за разсъждения и сравнение *[De Landscherre,G. Introduction ŕ la recherche en éducation. P.,1974,142]:* за скала T - 43; за E - 37; A - 48; S - 44; P - 38; R - 44.

Въпросникът съдържа 45 въпроса, на които трябва да се отговори или твърдения, за които да се изрази мнение.

Част I съдържа 30 въпроса с 2 възможни отговора, които се нанасят в таблицата с 6 колони, означени с T,E,A,S,P,R. На всеки ред в едно квадратче е написана буквата (A), а в друго - (B). Сборът на отговорите (A+B) трябва да е 3:

МНЕНИЕ	**A**	**B**
съгласен съм напълно с отговор «A»	3	0
съгласен съм напълно с отговор «B»	0	3
мнението ми клони към «A»	2	1
мнението ми клони към «B»	1	2
не мога да реша как точно да отговоря	1.5	1.5

1.Главната цел на науката трябва да бъде по-скоро стремежът към истина, отколкото нейното действително достигане. A). да B). не.

2.На Библията трябва да се гледа по-скоро като на литературно произведение и красива митология, отколкото като на свръхестествени явления. A). да B). не.

3.Какво смяташ за най-важно: A). строителството на научни институти и лаборатории. B). строителството на училища и болници.

4.Ако имаш съответните способности, какъв би искал да бъдеш: A). икономист B). политик.

5.Мислиш ли, че големите артисти имат право да бъдат егоисти и да не се съобразяват с чувствата на другите? A). да B). не .

6.Кое според Вас има по-голямо значение за човечеството? A).

науката В). религията.

7.Коя от функциите на съвременните политици считате за най-важна? А). реализиране на практически цели В). зачитане на достойнството и правата на всички хора.

8.Какво Ви впечатлява най-много в един празник? А). Неговата външна (показна) и колоритна страна В). значението и мощта на самата институция

9.Какво според Вас определя ценността на човека? А). идеализмът, основан на религията В). отзивчивостта, доброжелателността.

10.Ако имате съответните способности и възможности, по какво бихте станали професор: А). литература В). химия и физика.

11.Коя статия бихте предпочели? А). «Църквата и проблемите на съвременността» В). «Оживление на световните пазари».

12.Коя от следните новини във вестника би Ви заинтересувала повече? А). «Промени в правителството» В). «Важни открития за произхода на Вселената».

13.Религиозното настроение в църквата ли Ви прави по-силно впечатление от архитектурата й? А). да В). не.

14.За какво бихте използвали свободното си време? А). за усъвършенстване на нещо, което умеете В). за доброволна обществена работа.

15.Какво разглеждате на изложбите с най-голямо желание? А). промишлени стоки В). прибори и модели.

16.Какво бихте искали да организирате? А). дискусионен клуб за политика В). клуб на любителите на изкуството.

17.Цел на религиозното възпитание трябва да е: А). любов към ближния и милосърдие В). приближаване до Бога и любов към самия себе си.

18.Ако трябва да чакаш в чакалня и там има само две списания, кое би избрал? А). научно-популярно В). посветено на изкуството.

19.Кой доклад бихте искали да изслушате? А).” История на политическите строеве” В). “Ролята на религията за културния живот”

20.Коя от задачите на училището считате за по-важна? А). подготовка за професионална дейност В). оформяне на характера и подготовка за живот в обществото.

21.За живота и работата на какви хора бихте искали да прочетете? А). такива като: Юлий Цезар, Наполеон, Чингис Хан В). такива като: Коперник, Пастьор, Кюри

22.Свидетелства ли съвременното развитие на промишлеността

и науката за по-високо ниво на култура, например от това на древните гърци? А). да В). не.

23.Ако трябва да работите в някакъв голям институт и можеш да избираш между две длъжности, каква бихте избрали? А). служител в социална служба В). служител в кадрова служба.

24.Коя от следните две книги бихте прочели? А).“За същността на религията” В).“Промишленост и жизнено равнище на страната”.

25.Какво най-много би допринесло за общото благо? А). по-голямото зачитане на гражданските права В). развитие на науките за човека и обществото.

26.Ако имахте възможност, на какво бихте оказали внимание? А). на повишаването на жизненото равнище В). на оформянето на общественото мнение.

27.За какво бихте слушали доклад?А). за обществените движения и правата на човека В). за съвременната живопис.

28.Съвременната наука ни позволява да мислим, че законите в природата изцяло се обясняват с еволюцията на Вселената, а не с първопричина от космическо или божествено естество. А). съгласен съм В). не съм съгласен.

29.Какво най-общо Ви интересува от пресата? А). статиите за развитие на търговията В). статиите за изкуство и литература.

30.Какво според Вас е по-желателно? А). членуване в религиозно дружество В). членуването в политическа партия.

Част II съдържа 15 въпроса, при които има 4 възможности за отговор. Те се оценяват с числата 4,3,2,1, като за най-предпочитания отговор се поставя 4. Ако всичките отговори се считат за еднакво верни, при всяка буква се поставя оценка от по 2,5. Сумата от оценките за всички отговори трябва да е 10.

1.Според Вас доброто правителство каква главна цел трябва да си постави? А). грижа за бедните, болните, възрастните В). развитие на търговията и промишлеността С). провеждане на политика според етически принципи D). извоюване на авторитет и признание в света .

2.Според Вас как най-добре може да бъде прекарана неделята след трудовата седмица? А). четейки добри научни книги В). вземайки участие в политическо събрание С). посещавайки изложба или концерт D). слушайки добра проповед.

3.Ако имате влияние върху училищното дело, какво бихте искали да направите? A).разширяване на програмата за естетическо възпитание B). приобщаване на младежта към обществения живот C). обзавеждане на лаборатории D). създаване на ученически спестовни каси.

4.Бихте ли искали да имате приятел (ка) от Вашия пол, който: A). е находчив, трудолюбив, надарен с практическа мисъл B). има съзнателно отношение към света като цяло C). има ръководни и организаторски способности D). прави впечатление като учен и естет.

5.Кое говори най-добре за величието на една страна? A). стопанското развитие и благосъстоянието на народа B).броят на църквите и нивото на религиозен живот C). нивото на научните изследвания D). броят на болниците и социалните организации.

6.Какво предпочитате да гледате в театъра? A). пиеси на историческа или политическа тематика B).балет и музикални спектакли C). пиеси на тема грижа за човека D). пиеси на друга тематика.

7.Какъв бихте били, при положение, че имате съответните способности и получавате еднаква заплата? A). математик B).търговец C). духовник D). политик.

8.Ако имате възможност, какъв (а) бихте искали да бъдете? A). пазач в художествена галерия B).директор на училище за деца с дефекти в развитието C). министър или политик D). ръководител на голямо предприятие.

9.За какво разговаряте най-често с близките си приятели?A). за смисъла на живота B). за новите научни открития C). за литература D). за преустройството на обществото.

10.С какво бихте се заели през отпуската? A). написване на научна статия B).посещение на красиви слабо населени места C). участие в семинар по международна политика D). практика като икономист в голямо предприятие.

11.Главното значение на географските открития е в това, че: A). те са победа на човека над природата B).обогатяват познанията ни по естествени науки C). допринасят за развитие на международното сътрудничество D). чрез познание на света ни доближават до Твореца.

12.От какво считате, че трябва да се определи нашия прогрес? A). от религиозни предписания B).от идеала за красотата C). от материални съображения D). въобще от доброто за обществото.

13.Кои доклади бихте изслушали? A). «Политическото положение в Европа» - от министъра на външните работи B).»Човекът в светлината на науката» - от известен психолог C). «Финансови основи на стопанството» - от министъра на финансите D). «Алкохолизъм и детска престъпност» - от известен общественик .

14.Бих искал (а) да имам съпруг (а) който (която): A). постига успех в работата си и импонира на хората B).отзивчив, обичащ да помага на хората C). в живота се ръководи от духовни ценности D). имащ големи артистични способности.

15.Какво е за Вас картината «Тайната вечеря» на Леонардо да Винчи? A). израз на най-висши духовни идеали и чувства B).произведение на изкуството с голяма стойност C). истор. и психолог. документ за времето и художника D). шедьовър на композициозната живопис.

Схемата за отговорите е следната:

N	T	E	A	S	P	R
01	a	b				
02			a			b
03	a			b		
04		a			b	
05			a	b		
06	a					b
07		a		b		
08			a		b	
09				b		a
10	b		a			
11		b				a
12	b				a	
13			b			a
14				b	a	
15	b	a				
16			b		a	
17				a		b
18	a		b			
19					a	b
20		a		b		
21	b				a	
22		a	b			
23				a	b	
24		b				a
25	b			a		
26		a			b	
27			b	a		
28	a					b
29		a	b			
30					b	a
C						

N	T	E	A	S	P	R
01		b		a	d	c
02	a		c		b	d
03	c	d	a	b		
04		a	d		c	b
05	c	a		d		b
06	d		b	c	a	
07	a	b			d	c
08		d	a	b	c	
09	b		c	d		a
10	a	d	b		c	
11	b			c	a	d
12		c	b	d		a
13	b	c		d	a	
14			d	b	a	c
15	c	b	d			a
C						

	T	E	A	S	P	R
I						
II						
C						

2. «АВТОПОРТРЕТ - ПОТРЕБНОСТИ И СТРЕМЕЖИ» НА Г.ЩЕРН

Основополагащата роля на потребностите в структурата на човешката личност е всеизвестна. Те са относително устойчиви особености на психиката и са неразривно свързани с насочеността на личността, нейните интереси, регулация и саморегулация на поведението.

Потребностите на детето имат огромно значение за неговото възпитание и развитие. Не може да се говори за познаване на детските особености без диагностика и оценка на тази страна на неговата личност.

Една от основните теории за човешките потребности е тази на Хенри А.Мъри (H.A.Murray). Това е концепция, съдържаща най-дългия и вероятно най-подробния списък на човешките потребности. Много точна характеристика на тази концепция прави К. Облуховски: "Опростявайки неговата твърде сложна концепция, можем да кажем, че според нея потребността е определена хипотетична конструкция, произтичаща от анализа на определено поведение в дадена ситуация. Можем да я наречем характеристика на определено поведение. Следователно класификацията на потребностите, дадена от Мъри можем да разглеждаме като систематизация на различните типове поведение от гледна точка на тяхната връзка с определена вътрешна или външна ситуация." *[Облуховски,К. Психология на човешките стремежи.С.,1981., 83]*

Тестът е създаден през 1950-69 г. от Г.Щерн (G.Stern) и служи за диагностика на 25 психически потребности по класификацията на Х.А.Мъри. Оригиналният тест има 19 скали. Известна е и полска версия на Мариета Хойновски, в която са добавени липсващите 6, които съществуват в класификацията, но не и в теста на Мъри - B,D,G,L,T,Y *[Siek,S. Wybrane metody badania osobowosci.W.,1983]*

Въпросникът се състои от кратки описания на черти и реакции на личността, в които се изразяват 25 психически потребности, означени с букви от латинската азбука.

Задачата на изследвания е да прецени в каква степен се отнасят за него.

Своята оценка трябва да изрази по 7 степенна скала:

(7) - отлично ме характеризира
(6) - добре ме характеризира
(5) - по-скоро съм такъв

(4) - трудно ми е да преценя дали съм такъв или не
(3) - по-скоро не съм такъв
(2) - това не се отнася за мен
(1) - ни най-малко не се отнася за мен

Ключът на въпросника е следният:

(A) ПОТРЕБНОСТ ОТ ДОСТИЖЕНИЯ

Скала, отразяваща тенденцията да се прави нещо така бързо и така добре, колкото е възможно, преодоляване на трудности, препятствия по пътя към целта. Свързва се с достигането на високи цели, превишаващи моментните възможности на човека.

Тази потребност се изразява в амбициозност, вдъхновение, високи аспирации и води до увеличение на самоуважението с развитието на собствените възможности. Изразява се също в продължителни, интензивни, повтарящи се усилия при достигане на нещо трудно, при работа по отношение на отдалечени цели, изискваща сила на волята.

Потребността от достижения е съвместима с всяка друга потребност, чието съдържание може да е предмет на достижения. Тя влиза често в конфликт с потребностите от отстъпване, от избягване на порицание, от избягване на физически травми, от падение в собствените очи, от развлечения (игра), от общество, от показност.

(B) ПОТРЕБНОСТ ОТ РАЗЯСНЕНИЕ (ОБУЧЕНИЕ)

Потребността от разяснение (обучение) се изразява в стремеж за информиране, изясняване, показване, преподаване. Тя се изразява също в склонност към разказване, превеждане, интерпретиране. Такъв човек се радва на възможността да има ученици или слушатели. По същността си тя е основна в професионалната характеристика на учителя.

Потребността от разяснение (обучение) корелира положително с потребностите от създаване, от общество, от грижа и опека за другите, от доминиране и от показност. Влиза в конфликти с потребността от избягване на порицание, от автономия, от отстъпване.

(C) ПОТРЕБНОСТ ОТ ПОЗНАНИЕ

Потребността от познание се изразява в две групи реакции: ориентировъчни рефлекси и целеви рефлекси, които са функция от любопитството на човека. Процесът на познание има характер

на провеждане на ред операции, насочени към поставена цел.

Механизмът на функциониране на потребността от познание е в търсенето и изследването на нови дразнители на физиологично или на социално ниво. Дразнителите, предизвикващи активна реакция на потребността от познание довеждат до състояние на напрежение поради изменението на външната ситуация.

Особеност на човека, изразяваща се в търсене на информация във всяка ситуация, в неприемането на предел на задоволеност в това отношение. Такъв човек не може нормално да функционира без непрекъснато получаване на нова информация. Специфично за потребността от познание е оперирането с понятия.

(D) ПОТРЕБНОСТ ОТ СЪЗДАВАНЕ

Скала, която диагностицира поведение, което не се повтаря стереотипно. Специфични за потребността от създаване са интуитивното приспособяване към новите условия, изобретателството, интуицията, бързото ориентиране, ученето. Мъри нарича това поведение «бихевиорално». Терминът «създаване» също се интерпретира за означаването на поведение в чистото му значение - поява на оригиналност, творчество, нови идеи.

(E) ПОТРЕБНОСТ ОТ БЕЗОПАСНОСТ КАТО ТЕНДЕНЦИЯ ЗА ИЗБЯГВАНЕ НА ПОРИЦАНИЕТО ОТ ДРУГИТЕ

Според Мъри съществуват три потребности за безопасност - от избягване на физически травми, от избягване на порицание от страна на другите и от избягване на падение в собствените очи, които не винаги са свързани тясно във всеки човек

Скала от въпросника на Стейн, регистрираща тенденцията за избягване на порицанието (осъждането) от страна на другите хора или отхвърлянето от тях. Тази потребност действа като отбрана на индивида пред социалните присъди и възмездия.

Тази потребност се изразява във впечатлителност от общественото мнение, в прекалена предпазливост в конформизъм, в съобразяване с нормите, в социален респект.

Насочеността навътре (по отношение на психичния живот) се проявява в интензивни преживявания. Чувствата, характерни за тази потребност са страх, тревожност, чувство за вина, угризение на съвестта.

Свързва се с потребностите от общество и от грижа и опека за другите, а влиза в конфликт най-често с потребностите от автономия, от придобиване, от показност, от доминиране, от секс.

(F) ПОТРЕБНОСТ ОТ БЕЗОПАСНОСТ КАТО ТЕНДЕНЦИЯ ЗА ИЗБЯГВАНЕ НА ФИЗИЧЕСКИ ТРАВМИ

Потребността от безопасност като тенденция за избягване на физически травми е стремеж за избягване на физически болки и усещане на страх пред тях. Страхът е още и от телесни травми, уродливост, болести, смърт, нападки, твърди спортни игри, брутал-ност, физически рани и други заплашващи ситуации. Характерните чувства са страх и тревога.

Тази потребност се изразява в реакции и поведение, което обезпечава «спасителни пояси», прилагане на профилактичен страх, преувеличена предпазливост, планиране на всички дейности с цел избягване на непредвидени случаи.

Човек, който има силно развита такава потребност, отстъпва в трудни и опасни ситуации, крие се от враговете, стои настрана от събитията.

Потребността от безопасност като тенденция за избягване на физически травми се съчетава най-често с потребностите от безопасност като избягване на порицанието от страна на другите и от самооправдание, а не се съчетава с потребностите от достижения, от общество и от доминиране.

(G) ПОТРЕБНОСТ ОТ ПРИДОБИВАНЕ

Потребност, изразяваща се с в това, че човек е склонен към придобиване на собственост. Обича да печели пари. Същевременно е икономичен и спестовен. Избягва неоправданите разходи, давания, заеми. Обича да си прави запаси.

Потребността от придобиване най-често е във фузия с потребностите от достижения, от познание, от уважение, от секс, от доминиране, от агресия. Влиза в конфликт с потребността от изолация и отхвърляне, от отстъпване.

(H) ПОТРЕБНОСТ ОТ ИЗБЯГВАНЕ НА НЕУСПЕХИТЕ И ПАДЕНИЕТО В СОБСТВЕНИТЕ ОЧИ

Потребността от избягването на неуспехи и на падението в собствените очи се изразява в тенденция за избягване на обстоятелства водещи до осмиване, пренебрежение, равнодушие, безразличие от страна на другите; избягване на желания предизвикани от страх и неуспехи.

Типови чувства са: неспокойствие, чувство за малоценност, нервност, преживяване на срам и смущение. Те предизвикват агресивност и отхвърляне.

Тази потребност се изразява в такива реакции като: тремор

на ръцете и на цялото тяло, заекване, пребледняване, изчервяване, потене. Признаците са подозрителност; враждебност към другите; изгубване или прекъсване на функции, които не може добре да се изпълняват; приятелство с хора, които имат по-нисък статус.

Потребността от избягване на неуспехи и на падението в собствените очи се намира най-често във фузия с потребностите от самооправдание, показност, от отстъпване. Конфликтува с потребностите от достижения, от доминиране, от придобиване, от агресия, от общество, от секс.

(I) ПОТРЕБНОСТ ОТ ОБЩЕСТВО (АФИЛИАЦИЯ)

Главната тенденция на тази потребност се изразява в осъществяване на контакти и съвместна работа с други хора, в старание да бъдеш лоялен приятел. Характеризира я вяра и доверие в хората, добра воля, чувствителност в отношенията към другите хора, симпатия, любов, приемливост.

Проявления на тази потребност в живота: внимателно отношение към познати, търсене и намиране на нови хора, приемане на гледната точка на другите, търсене на близост, ласки, целувки, избягване нараняването на чувствата на другите, интимност, задаване на приятелски въпроси, размяна на информация, телефониране, писане на писма.

Потребността от общество, насочена навътре към психичния живот на човека се изразява в съгласие със самия себе си, смекчаване на вътрешните конфликти, реагиране с хумор на собствените слаби страни.

Може да се осъществи фузия с други потребности: сексуална, от агресия, от придобиване, от изпитване на грижа и опека от страна на другите.

Потребността конфликтува с потребността от автономия, от агресия, от доминиране, от отхвърляне.

(J) ПОТРЕБНОСТ ОТ УВАЖЕНИЕ КЪМ ДРУГИТЕ

Тенденция, изразяваща се в почтителност към другите, в търсене на опека и защита от тях, в конформизъм по отношение на висшестоящите.

Характерни чувства са: респект, адмирации, уважение, удивление. Хората със силно изразена такава потребност са много податливи на сугестия, сговорчиви, удобни за съвместна работа.

Проявява се в съхраняване на признаването на ръководството и опитността на другите; увереност, че те, другите знаят по

вече, че трябва да им се отдава почит и уважение. Изразява се още в произнасяне на похвални думи, идеализиране, благодарност; точно изпълнение на това, което се препоръчва на личността; в изпълнение на дребни услуги; в изискване на прояви на радост от другите при споменаване на значимите за индивида хора.

Насочена навътре в психическия живот води до самоидеализиране на личността.

Често тази потребност се съчетава с потребността от познание и от изпитване на грижа и опека от страна на другите.

(K) ПОТРЕБНОСТ ОТ ГРИЖА И ОПЕКА ЗА ДРУГИТЕ

Главната тенденция на тази потребност е в полагане на грижа за самотни, болни, стари, тъжни хора; за инвалиди; за малки деца; грижа за приятели; помощ на непознати хора, изпаднали в беда и т.н.

Характерните чувства са: жалост, обида, тъга, чувствителност към бедите и нуждите на другите, удовлетворение на собствените нарцистични потребности при контакти с низшестоящите.

Постъпките, чрез които се изразява потребността от грижа и опека за другите най-често са от следния тип: услужване с пари, предмети, лекарства; благотворителни действия; помощ в работата и т.н.

Насочена навътре в психичния живот на личността тази потребност се изразява в самосъжаление, вслушване в собствените страдания, занимания със собственото тяло, обезпечаване на лични удобства.

Най-често тази потребност е във фузия с потребностите от общество (афилиация) и потребността от секс. Конфликтува с потребността от агресия, от достижения, от автономия.

(L) ПОТРЕБНОСТ ОТ РЕД

Изразява се в тенденция за установяване на порядък на нещата, чистота в бита, «всичко да е като по конец», спазване на дневния режим, стремеж за точно и прецизно изразяване, красиво и подредено писане, чистота на езика (пуризъм) и пр.

(M) ПОТРЕБНОСТ ОТ ИГРА (РАЗВЛЕЧЕНИЯ)

Играта както фантазията е неуправляема, не е насочена към постигането на поставена цел, в която би била заангажирана волята на човека. Според Мъри главната тенденция на тази потребност е търсенето на радост заради самата радост. Той описва следните й прояви: хумор, ирония, насочване на капризите, фан

тазия, участие в масови забави.

Човек със силно развита такава потребност е: забавен, весел, шеговит, свободен, безгрижен.

Мъри приема, че може да се дискутира дали тя трябва да се счита за потребност или за друга личностна променлива, но поради особеното й значение за личността се включва в потребностната схема.

(N) ПОТРЕБНОСТ ОТ ПРИЯТНИ УСЕЩАНИЯ

Главното проявление на тази потребност е изпитването на приятни чувствени впечатления. Характерни за хората със силно изразена такава потребност са впечатлителността, чувствителността, чувствеността, добрият естетически вкус.

Потребността от приятни чувствени впечатления се проявява в стремеж за получаване на наслада от функционирането на сетивните органи - осезание, зрение, обоняние, от дразненията на ерогенните зони, от слуха, от вкуса и т.н. Тази потребност се изразява в «слушане на гласовете на природата»; в наслаждение от Слънцето, водата, вятъра...; в ядене и пиене на вкусни и пикантни ястия и питиета; мирисане на хубави аромати; слушане на хубава музика; наблюдение на кино, театър и т.н.

Тази потребност се съчетава положително с потребностите от общество, от показност и от секс.

(O) ПОТРЕБНОСТ ОТ СЕКС

Потребност и тенденция за встъпване в еротични и сексуални отношения и контакти. Изразява се в избирателно свързване с мъже или жени (интерпретира се само в хетеросексуален план); обсъждане на сексуални проблеми; търсене на еротични приключения, флирт, танци; стремеж за съвместен живот с избран човек от другия пол - съвместна работа, развлечения, усамотяване от другите, разговори на интимни теми; стремеж към прегръдки, целувки, ласки, флирт, изразяване на симпатия.

Характерни за тази потребност чувства са: любов, сексуално привличане, сластолюбие.

Тази потребност, обърната навътре в психически план се изразява в автоеротизъм и мастурбация.

Характерни връзки за нея са положителна (фузия) с потребностите от общество, от агресия, от отстъпване, от показност, от познание; и отрицателна с потребностите от достижения, от безопасност като стремеж за избягване на порицание от страна на другите и от избягване на падение в собствените очи.

(P) ПОТРЕБНОСТ ОТ ИЗПИТВАНЕ ГРИЖА И ОПЕКА ОТ СТРАНА НА ДРУГИТЕ

Главната тенденция на тази потребност е в това, някой да изразява симпатия, да се грижи, да помага, да ръководи човек. Тя се изразява в чувство на безпокойство, самота, тъга, в крайни случаи - отчаяние.

Потребността се изразява в търсене на опека от хора, стоящи в социалната йерархия над индивида, в избягване на материална, физическа и морална слабост и неуспехи. Типично е непрекъснатото оплакване от собствените затруднения и огорчения, преувеличаването на собствените проблеми, болести и др.

Позитивно се съчетава с потребностите от безопасност, потребността от общество и от секс, а си противоречи най-вече с потребността от доминиране, от автономия и от агресия.

(Q) ПОТРЕБНОСТ ОТ АВТОНОМИЯ

Същността на потребността от автономия е в стремежа да си свободен и независим в желанията си, да се ръководиш от собствените си импулси и капризи, да не вземаш върху себе си отговорност.

Доминиращите чувства и проявления са злост, бунт, съпротива, самоволие, а също особена впечатлителност от ограниченията, доминирането и агресивността на другите.

Потребността от автономия се изразява и в правенето на това, за което човек има желание без съобразяване със задължителни правила и обичаи; избягване и отвращение от ежедневните рутинни действия; увлечение в приключения; промяна; обособяване; стремеж към живот сред големи, открити пространства и на по-високи от околните етажи; волност на изразите; стремеж към независимост; пристрастие към оригинални и революционни теории.

Проявява се също като защита на свободата на волята; както и като проява на недостиг на чувство за отговорност.

Предизвиква се от агресивност и натиск отвън.

Съчетава се положително с потребностите от агресия, от изолация и отхвърляне, от игри и развлечения (може да достигне дори до участие във вакханалии и др. подобни оргии). Може да е в конфликт с потребностите от безопасност, също и с потребността от общество.

(R) ПОТРЕБНОСТ ОТ ИЗОЛАЦИЯ

Човешка потребност, проявяваща се в избягване и отделяне

от хора, считани за необичани, скучни, неатрактивни, глупави, примитивни; избягване на контактите, познанствата; изразяване на равнодушие и безразличие; пренебрегване на молбите; изискване от хората на висока интелектуалност, остроумие; внимателно и критично избиране на приятели и познати; недопускане на фамилиарност; разпадане на приятелства, отхвърляне на низшестоящите хора.

Изразява се още и в неприемане по отношение на себе си на това, което не се харесва в другите, считани за слаби, инфантилни, достойни за пренебрежение. Типови чувства: презрение, пренебрежение, равнодушие, безразличие, досада, отвращение, «алергия».

Потребността от изолация се съчетава с потребностите от безопасност, от автономия, от агресия, а си противоречи с потребностите от изпитване на грижа и опека от страна на другите и от показност.

(S) ПОТРЕБНОСТ ОТ АГРЕСИЯ

Тази потребност се изразява в тенденция за преодоляване на силата на опозицията на начинанията; в борба; в атакуване; в унижаване на другите; в осмиване на другите; в цензуриране и обезценяване на техните ценности. Характерни чувства за потребността от агресия са: злост, ненавист, раздразнение, отмъстителност, ревност, завист

Агресивността, насочена «навътре» към собствената личност се изразява в самокритичност, самобичуване и самоунижение.

Потребността от агресия обикновено се намира в съответствие с потребността от автономия, от доминиране, от показност, от секс.

(T) ПОТРЕБНОСТ ОТ ПРИЗНАНИЕ И ОДОБРЕНИЕ

Потребността от признание и одобрение от страна на другите се изразява в това, че такъв човек е зависим от признанието, отличията. Обича да го хвалят. Приятно му е когато хората знаят за неговите достижения.

Потребността от признание е във фузия с потребностите от достижения, от избягване на порицание от страна на другите, от избягване на падението в собствените очи, от уважение, от изпитване на грижа и опека от страна на другите. Отрицателна е корелацията с потребностите от автономия, от изолация и отхвърляне, от доминиране.

(U) ПОТРЕБНОСТ ОТ ДОМИНИРАНЕ

Потребността от доминиране се изразява в желание за контролиране и преодоляване на факторите на социалната среда, стремеж за контролиране на чуждите желания, нужди, чувства, мисли, импулси.

Чувствата и нагласите, характерни за хората със силно изразена такава потребност са самоувереност, властност, чувство за сила, решителност, авторитарност, деловитост, самодисциплина.

Контролирането и манипулирането на средата става най-вече чрез даването на заповеди и сугестия. Проявява се в регулиране, ръководене, стопанисване, организиране, изясняване на термини, аргументиране, вземане на решения, противопоставяне, определяне на принципи и норми на постъпване.

Доминантните хора имат поведение като че ли са свързани с магнетични сили с другите.

Проявлението на потребността от доминиране се стимулира от отстъпчивостта и послушанието на другите хора.

Насочена навътре в психичния живот на личността тази потребност се изразява в стремеж към сила, развитие на самоконтрол, стабилизиране на собствените импулси, стремеж да си със силна воля.

Потребността от доминиране се съчетава най-често с потребността от агресия, от достижения, от показност. Конфликтува с потребността от уважение и с потребността от грижа и опека.

(V) ПОТРЕБНОСТ ОТ ПОКАЗНОСТ

Насоките и тенденциите на тази потребност са в това, човек да е забележим, да се вижда, да се чува, да прави впечатление, да буди възхищение, да му се оказва внимание, да предизвиква удивление.

Характерни чувства за нея са: тщеславие, убеденост в собствената ценност и уникалност. Проявява се в самоизтъкване, в привличане на вниманието към себе си чрез експресивни и емфатични (подчертани, изкуствени, изразителни, надменни) маниери и жестикулации. Често се изразява и в писане на автобиографии, дневници, повести и разкази за себе си.

Потребността от показност се предизвиква от някои външни условия: присъствието на други хора и възможност за публичност.

Потребността от показност се съчетава с потребностите от достижения, от доминиране, от секс, от изпитване на грижа и опека от страна на другите.

(W) ПОТРЕБНОСТ ОТ ОТСТЪПВАНЕ

Потребността от отстъпване се изразява в пасивно поддаване на желанията на външни сили, в аксептация на наказания, присъди, критики; в отказване от нещо; във фаталистични настроения; признаване на грешки, грехове, самообвинения. Изразява се още в приемане на пасивно поведение; в подчинение без протести, ако други искат нещо или доминират; в изтърпяване на лишения и физически страдания, причинени от другите.

Характерни чувства за потребността от отстъпване са: срам, резигнация, чувство за вина, покорност, загуба на надежда, отчаяние. Предизвиква се от агресивност и натиск от страна на други хора.

Съчетава се с потребността от изпитване на грижа и опека от страна на другите, от секс, от безопасност, от уважение и от общество. Антагонистична е на потребността от агресия, от показност.

(X) ПОТРЕБНОСТ ОТ КОМПЕНСАЦИЯ

Същността й е в една тенденция за преодоляване на собствените неуспехи и за преодоляване на собствените слабости, на възникналите препятствия и трудности. Характеризират я чувство за срам, преживяван по повод на такива неуспехи и стремеж за надмогването им; ентусиазъм и гордост от това; решителност, неподдаване на разочарование, склонност към риск и упоритост.

В дейността се проявява като стремеж за превъзмогване на пречки и трудности по пътя към целта, съпроводено със съхраняване на самоуважението на високо ниво.

Реакциите, свързани с тази потребност се предизвикват от появата на препятствия пред човека и от преживяването на фрустрация от предишните несполуки.

Съчетава се с потребностите от достижения, от агресия, от автономия, от самооправдание, от секс.

(Y) ПОТРЕБНОСТ ОТ САМООПРАВДАНИЕ

Главната тенденция на тази потребност се изразява в самозащита от обвинения, критицизъм, осъждане, оправдание на неуспехи, в самосъхранение от подозрения.

За потребността от самооправдание са характерни следните чувства: за вина, тревожност, малоценност, самоосъждане.

Предизвикват я прояви на агресивност, например: обвинения, наказания, присъди.

В ежедневието потребността от самооправдание се изразя

ва в защита на своите чувства; в защитаване на своите разбирания; в неприемане на чувството за вина; в интензивно оборване на чужди аргументи, ако засягат съответната личност.

Тази потребност, насочена навътре в психичния свят на личността се изразява в неосъзнаване на своите собствени неуспехи; в рязко отхвърляне на своите вини, поражения или слабости; в обезценяване на своите собствени простъпки.

Обикновено тази потребност се свързва с потребностите от избягване на порицанието от страна на другите, от избягване на физически травми, от избягване на падение в собствените очи.

Следва самият въпросник:

A. Стремя се към извършване на трудни неща, да преодолявам препятствия, да достигам много амбициозни цели. Съревновавам се с другите и се старая да ги победя. Амбициозен и стремителен съм в живота.

B. Обичам да информирам, изяснявам, показвам, преподавам. Склонен съм към разказване, превеждане, интерпретиране. Радва ме възможността да имам ученици или слушатели.

C. Имам желание за знание, стремеж към удовлетворяване на любопитството. Обичам да изследвам и да задавам въпроси. Много желая да пътувам по света, да срещам и опознавам хората. Интересувам се от връзката между фактите и теорията.

D. Обичам да правя нещо ново, считам, че мога да съм творец в науката, изкуството или практиката. Радва ме откриването на нови методи, намирането на нови обяснения и нови начини на изразяване.

E.Избягвам ситуации, в които мога да получа осъждане за моите постъпки или в които мога да загубя симпатиите на другите. Страхувам се да не ме нарани някой друг.Старая се да живея безопасно. Огорчавам се от това, което мислят за мен хората.

F. Избягвам болка, рани и заболявания. Стремя се да стоя далеч от опасни ситуации, в които нещо може да ми се случи. Внимателен съм.

G. Склонен съм към придобиване на собственост. Обичам да печеля пари. Икономичен и спестовен съм. Избягвам неоправданите разходи, давания, заеми. Обичам да си правя запаси.

H. Избягвам ситуации, които могат да са затруднителни за мен. Склонен съм да потисна някои желания, тъй като се боя от неуспехи. Когато преживявам нещо неприятно, водещо до

разстройство и смущение, след това се чувствам засрамен и обезпокоен.

I. Обичам да съм сред хората и да работя след тях. Старая се да съм мил и да предизвиквам симпатиите им. Доверчив съм. Обичам приятелския си кръг и съм лоялен към него.

J. Възхищавам се и поддържам хора, които властват над мен. Внимавам, тъй като съм длъжен да се съобразявам с волята им. Съобразявам се с обичаите и традициите. Услужлив съм. Уважавам и дори понякога обожавам другите хора.

K. Доброжелателен съм.Обичам да помагам на тези, на които е необходима помощ.Склонен съм да поддържам и защищавам другите. Избягвам да причинявам неприятности на хората.

L. Обичам да въдворявам ред. Има за мен много важни неща: да си чист, спретнат, организиран и точен.

M. Правя много неща за удоволствие и без някаква ясно определена друга цел. Обичам да се веселя, да играя, да се развличам, да се разпускам, да се смея и да се шегувам. Безгрижен, лекомислен и весел съм.

N. Търся чувствени удоволствия и се наслаждавам на тях. Считам ги за нещо прекрасно. Имам и обичам да имам вълнуващи естетически преживявания.

O. Обичам да имам контакти с другия пол. Не се страхувам и срамувам от своите сексуални желания. Харесва ми да се любя.

P. Харесвам хора, които могат да ме радват, да ме ръководят и в които вярвам. Търся в другите чувства и нежност.

Q. Съпротивлявам се на принуда и ограничения. Избягвам и отстъпвам от работи, в които другите се опитват да ме управляват. Независим съм и правя това, което искам.

R. Обичам самотата и осамотяването.Чувствам се най-добре при индивидуалните спортни игри. Много критичен и взискателен съм при избора на приятели. Държа се далеч от хората, които не харесвам. Стеснявам се от много хора.

S. Опирам се на силата. Боря се и атакувам. Когато говоря, се случва да омаловажавам и осмивам другите. Строг съм към хората.

T. Обичам да ме хвалят. Зависим съм от признанието, отличията. Приятно ми е когато хората знаят за моите достижения.

U. Харесва ми да господствам над обкръжаващите, да им влияя. Аз съм силен, властен, категоричен, авторитарен. Уверен съм в себе си при общуването си с хората.

V. Старая се да направя впечатление на другите, да съм силен,

да ми се чува думата, да съм изумителен. Обичам да обръщам внимание върху себе си, да предизвиквам възхищение, да забавлявам другите.

W. Пасивно отстъпвам пред външната сила. Позволявам да ме обиждат, приемам порицания, критика и наказания. Примирявам се със съдбата. Признавам си недостатъците, пороците, грешките. Често се чувствам виновен

X. Ако нещо не се получи, пробвам още един път. Преодолявам слабостите и заглушавам всички опасения. Решителен съм. Имам високо самомнение и самоуважение. Уверено работя, ако съм сигурен в себе си.

Y. Защищавам се от критика, атаки, присъди. Скривам или оправдавам всички грешки и неуспехи. Не признавам слабостите си.

3. ВЪПРОСНИК «ЖИТЕЙСКИ ПЪТИЩА» НА Ч.МОРИС

Чарлз Морис (Ch. Morris) основно разработва въпроса за ценностите и ценностните ориентации на личността. Той определя ценността като тенденция или диспозиция на личността за избор на определен обект като по-добър или по-предпочитан от друг. Обект на избора могат да бъдат физически предмети, субекти, чувства, представи, мисли, символи, форми, дейности и пр. Тази тенденция (диспозиция) за избор на някакъв обект като по-добър, по-предпочитан, се състои от три **компонента**:

1) От пасивен стремеж за търсене на контакт с тези обекти, от гледна точка на удоволствието, което доставят.

2) От предвиждането на избор на определен обект като по-ощастливяващ от друг.

3) От стремеж за задържане на съществуващите обекти до намирането на по-добри.

Съотношенията между тези компоненти не са ясно определени. В живота на всеки човек излизат на преден план в различни пропорции спрямо определени обекти.

Отправен пункт за Морис са определени стилове на живот, етични възгледи и предпочитания на дадени ценности. Той разглежда **три основни елементи (черти, реакции) в личността:**

Дионисиевски елемент - предпочитание на страстта, буйните, стремителни чувства, нетърпеливото задоволяване на собст

вените силни желания.

Прометеевски елемент - активен стремеж към преобразуване на света, доминиране над обкръжението, контролиране, манипулиране на хората и нещата.

Будистки елемент - обхваща тенденциите за удържане в равновесие на своите желания и стремежи, изолиране от натиска на външния свят, вслушване в себе си, самоанализ, самоконтрол.

Тези три елемента се проявяват в различните хора и групи в различни пропорции. На тази основа са конструирани основните седем пътища на живота, представляващи своеобразни житейски стратегии и съсредоточия на ценности: будистки, дионисиевски, прометеевски, аполонски, християнски, мюсюлмански, митрийски. След това към тях са прибавени още шест и се получават общо тринадесет базови пътища на живота. Те представляват различни поведения, тенденции за реагиране, предпочитания, дейности, по-скоро позитивни, нормални и творчески, отколкото негативни, аномални и деструктивни.

Въпросникът на Морис «Пътища на живота» («Paths of Life») е публикуван в различни версии през 1942-56 година *[Siek,S. Wybrane metody badania osobowosci.W.,1983].* Приемането на даден житейски път означава и приемане на основните ценности, характерни за него. Затова въпросникът се използва за диагностика на ценностните ориентации и социалните установки на личността.

Българските названия на пътищата са следните:

1.Предразположение към съхранение на най-важните човешки ценности.

2.Предразположение към търсене на вътрешна независимост, свобода от хора и вещи.

3.Предразположение към разбиране на хората и оказване на благоразположение.

4.Предразположение към чувствен и епикурейски начин на живот.

5.Предразположение към дейност и радост от живота заедно с други хора.

6.Предразположение към непрекъснато променяне и преформиране на заобикалящата действителност.

7.Предразположение към хармонично свързване на дейност, преживяване и съзерцание.

8.Предразположение към безгрижна радост от житейските удоволствия.

9.Предразположение към пасивно възприемане на външния свят.

10.Предразположение към самоконтрол и стоицизъм.

11.Предразположение към самоанализ и размисъл над вътрешния живот.

12.Предразположение към смели действия и поемане на риск.

13.Предразположение към подчинение на космически сили и намерения.

Анализът се прави на базата на най-предпочитаните 3 и на най-непредпочитаните 3 пътя. За тази цел е необходимо да се направи рангов ред след като се оценят всички пътища.

Надеждността на въпросника по данни на различни автори варира от 0.78 до 0.93.

Следват описанията на пътищата:

(1). Избиращият този житейски път взема дейно участие в обществения живот. Интересува го, обаче не толкова провеждането на основни промени, колкото разбирането, че трябва да се запази най-доброто от постигнатото до този момент от хората. Старае се да овладее прекомерно силните желания и да остане умерен. Разбира се, той иска това, което е добро в живота, но не и с цената на разрушаването на обществения ред. Яснота, равновесие, деликатност и самообладание - това са характерните черти на този жизнен път. Привърженикът му ще избегне простащината и екзалтацията, в постъпките си ще се ръководи от разумното начало, ще овладее припряността и няма да се отдава на страсти. Цени приятелството, но не допуска необмислено фамилиарничене. Смята, че животът му трябва да е подчинен на дисциплината, здравия смисъл и добрите обичаи, а протичането му трябва да е планирано. Обществените промени трябва да се извършват бавно и внимателно, за да не се загубят ценните достижения на човешката култура. Трябва да е активен физически и обществено, но тази активност да не е трескава и радикална. Сдържаността и интелигентността трябва да дават тон в живота.

(2). Личността трябва да върви през живота по-скоро по свой собствен път, да пребивава по-скоро в домашна обстановка, да има за себе си повече време, да се старае да направлява собствения си живот. Трябва да се отдава на размишления, да добива знание за себе си. Интересите й трябва да са далеч от тесните връзки с обществените групи, не трябва също да

засягат конкретни неща, нито също опити за овладяване на физическата среда. За цел трябва да се постави опростяването на вътрешния живот, сподавянето на тези желания, чийто удовлетворяване зависи от физически и обществени външни сили, да се концентрира върху усъвършенстването и познаването на себе си и върху самонасочването си. Много може да се напрви и получи живеейки вътрешен живот. Трябва да се избягва зависимостта от хората и вещите. Смисълът на живота трябва да се търси в самия себе си.

(3).Главен елемент на този жизнен път е благоразположеността и интересът към ближните. Любовта трябва да е най-важното нещо в живота. Любов, която не се натрапва и е избавена от желанието за използването на ближните за лични цели. Трябва да се укроти желанието за притежаване и сексуалната страст, да не се стремиш към власт към хората и нещата, да се избягва прекомерния култ към интелекта и прекаленото занимание със собствената си личност. Всичко това затруднява връзките между хората и пълното разбиране на любовта, която единствено дава смисъл на живота. Агресивността е подавила нашата впечатлителност. Трябва да не се подчертава собственото «Аз”, а да бъдем услужливи и пълни с разбиране на другите.

(4). Животът трябва да се изживее чувствено, с отдаване. Не трябва да се стремим към направляване на хода на световните и обществени събития или живота на другите, а към това да има разум и сърце отворени и чувствителни към света на вещите и хората и да им се радваме. Животът е по-скоро весел карнавал, празник, отколкото място за работа или школа по морална дисциплина. Да разчиташ на моментната вълна, да се поддадеш на влиянието на хората и вещите е по-важно, отколкото да се действа и да се правят добри постъпки. Този начин на живот изисква, обаче такава вътрешна концентрация, че да може бързо да се реагира на всичко, което става и винаги да има готовност за нови преживявания. Във връзка с това трябва да се избягва забъркването в житейски трудности, да не зависиш и да не си посветен на никого и от нищо. Трябва също дълго време да се прекарва в осамотение, да има време за размисъл и самопознание. Добрият живот изисква и осамотяване, и съвместен живот с хората.

(5). Човек не трябва да се затваря в себе си, избягвайки хората, да се държи на страна и да мисли само за себе си. По-добре е да се присъедини към някоя обществена група, да намери удовлетворение в сътрудничеството и колегиалността, да взима участие заедно с другите в реализация на акции с обща цел. Човек е обществено и действащо създание. В живота динамичната му активност трябва да е групова. Размислите, сдържаността, грижата за духовната самозадоволеност, абстрактният интелектуализъм, самотата, привързаността към притежаваното - всичко това отслабва връзките между хората. Човек трябва с вкус да живее в заобикалящия го свят, да се радва на добрите страни на живота и да си съдейства с другите за осигуряване на това, благодарение на което е възможен приятен и активен обществен живот. Тези, на които не им харесва такъв жизнен идеал, не бива да се щадят. В отношението си към хора, които не признават нашите идеали не бива да имаме скрупули.

(6). Животът има постоянна склонност към застой, привързаност към удобствата. За да се противопостави на тези тенденции, човек трябва непрекъснато да подчертава потребността си от активност - физически усилия, рисковани дела, реално решаване на конкретни задачи по реда на проявяването им, усъвършенстване на техниката, ръководство за света и обществото. Бъдещето на човека зависи преди всичко от неговите действия, а не от мислите и чувствата му. Непрекъснато изникват нови проблеми, непрекъснато ще трябва да се правят подобрения, ако човечеството иска да върви напред. Не можем непрекъснато да се връщаме към това, което е минало и да мечтаем за това, което може да е бъдещето. Трябва да се действа решително и непрекъснато. Човек трябва да има доверие в техническия прогрес, за чийто достижения трябва да сме благодарни на науката. В решаването на проблемите, стоящи пред нас трябва да се намери смисъла на живота.

(7). В зависимост от времето и обстоятелствата трябва да признаваме определени преимущества на различните начини на живот, като на никой от тях да не даваме предимство. Веднъж един начин на живот, а друг път - друг ще се окаже най-добрият. Животът трябва да се състои от равни пропорции използване, дейност и съзерцаване. Ако само една от тези страни на живота се развие извънмерно, на нейно място се загуб

ва друго, също важно. Така, че трябва да се развие някаква гъвкавост, позволяваща вътрешна диференциация, преодоляване на напрежението, предизвикано от нея. Смисълът на живота е в динамичното свързване на използването, дейността и съзерцанието или в динамичното съчетаване на различните стилове на живот.

(8). Чувството за удоволствие трябва да дава смисъл на живота, основния му цвят. Не става дума за трескаво търсене на интензивни, възбуждащи наслади, а за удоволствие, предизвикано от обикновенни и леснодостъпни неща: самият факт на съществуване, приятно обкръжение, вкусна храна, разговор с приятели, спокойна почивка, удобно жилище, меко легло...Мускулите на тялото са отпуснати, движенията са овладяни и бавни, дишането е спокойно, цялото тяло е готово за дрямка и почивка, благодарно на света, затова, че го храни. Подбуждащите към дейност амбиции и фанатизъм, аскетичните идеали - това са черти на недоволните хора, които са изгубили способността да се носят на вълните на простите удоволствия.

(9). Асимимлацията трябва да е това, което дава тон в живота.Това, което е добро в живота идва само, без търсене. Не го намираме в дейността, нито в облекчаването на чувствените желания. Няма да получим удовлетворение чрез включване във водовъртежа на обществения живот, нито ако се стараем много да помогнем на другите, нито чрез мъчително умствено усилие. То ще дойде по-скоро нетърсено, когато вътрешните бариери, отделящи ни от света са вдигнати. Когато сме престанали да поставяме искания пред живота и съществуваме в спокойно очакване, тогава стоим открити за тези сили, които хранят и формират нашия дух. Благодарение на тези сили познаваме чувствата на радост и покой. Когато между дърветата под открито небе се вслушваме самотно в гласовете на природата, когато ни овладява спокойствието и очакването, тогава мъдростта, която ни заобикаля може да проникне до вътрешната ни същност.

(10). Това, което дава тон в живота трябва да е самообладанието, но не постигнато чрез бягство от света, а онова бдително, твърдо, мъжествено самообладание на тези, които знаят силата и границите на възможностите на човека. Животът е

добър, когато го ръководим разумно и когато сме верни на възвишените нравствени идеали, без да позволяваме да ни завладеят внушенията за удобство и сладострастие. Човекът, живеещ такъв живот не разчита на реализацията на обществените утопии и не вярва в крайната победа. Не трябва да се изисква от живота твърде много. Може, обаче, запазвайки съответната бдителност да се държат собствените юзди, да се овладяван непокорните рефлекси, да разбираш мястото си в света, да се ръководиш от разума в начинанията си и да запазиш вътрешната си независимост. По този начин човек може да не загуби човешкото си достойнство и уважение към себе си.

(11). Добрият живот е посветен на съзерцанието. Външният свят е твърде голям, студен и огнетяващ. Удовлетворение дава поскоро вътрешният живот. Човек се чувства в богат свят на идеали, изтънчени чувства, мечти и знания за себе си. Човекът става истински човек единствено чрез усъвършенстване на собственото си Аз. Само тогава може да се събуди в него тази дълбока симпатия към всичко, съзнанието за безсмисленост на всяко агресивно действие, разбирането за неразривността на съюза на живота и страданието. Само тогава може да се достигне съзерцателното щастие. Тогава изчезва високомерието, смекчава се суровостта. Отричайки се от света, откриваме по-дълбоки и усъвършенствани страни на вътрешния живот.

(12). Тайната на удовлетворението от живота се корени в даването на свобода на физическата енергия. Ръцете искат материал, от който да правят нещо - дърво и тухли за строеж, земя за обработване, глина за ваяне. Мускулите са за това - да дарят радост, идваща от действието, бягането, плуването...Преодоляването на препятствия, овладяването, побеждаването придават същински вкус на живота. Потребността от действие и самото действие, енергията, смелостта и риска води до задоволство. Такива хора няма да предвиждат внимателно, нито са по лесните неща, водещи до ленивост. Енергичната дейност насочена към външния свят, това е възбуждащото чувство, което дава съзнанието за власт над обкръжаващата ни действителност, това е истинският начин на живот.

(13). Човек трябва да позволява другите да го използват, както

хора, така и обективните сили на вселената, които мълчаливо и непреклонно се стремят към определената си цел. Целите, хората и светът са най-тясно свързани помежду си и заслужават доверие. Човек трябва да е скромен, издържлив, верен и отстъпчив, благодарен за оказаното му съчувствие и опека, които му трябват, но не изисквайки ги. Близък до хората и природата и затова безгрижен. Умножаващ доброто чрез посвещаване и познаващ доброто благодарение на посвещаването. Човек трябва да е ведро, ясно, доверчиво и тихо оръдие на големите, заслужаващи доверие сили, които се стремят да изпълнят предназначението си.

4. СКАЛА ЗА САМООЦЕНКА НА МОТИВАЦИЯТА ЗА ОДОБРЕНИЕ НА Д.КРАУН И Д.МАРЛОУ

Едно от проявленията на социалността на човека е субективната за него значимост на мненията и оценките на обкръжаващите го хора. Стремежът да се получи похвала и одобрение е един от най-силните мотиви за дейност.

Мотивацията за одобрение се изследва с методика на Д.Краун и Д.Марлоу (САЩ) от 1964 г. Тук е представен съкратения й вариант, удобен за експромп-изследване *[Марищук,В.Л. и др. Методики психодиагностики в спорте.М.,1984]*

Ключът за обработка на резултатите е следният (по номерата на айтемите):

отговор «ДА»: 1,2,3,4,5,8,11,14,15,16,20

отговор «НЕ»: 6,7,9,10,12,13,17,18,19

Отчита се броят на «работещите» айтеми. Индексът варира от 0 до 20, като колкото е по-висок, толкова по-висока е мотивацията за одобрение, свързана с потребността от общуване.

На въпросника се отговаря като се заграждат с кръгче номерата на айтемите, на които може да се отговори с “ДА”.

Следва въпросникът:

(1). Внимателно чета всяка книга, преди да я върна в библиотеката.

(2).Не изпитвам колебание, когато трябва да помогна на някого в беда.

(3).Винаги внимателно следя за облеклото си.

(4).В къщи на масата се държа както и в ресторанта.
(5). Никога и към никого не съм изпитвал антипатии.
(6). Имаше случай, когато се отказах да правя нещо, защото не бях уверен в силите си.
(7). Понякога обичам да злословя за отсъствуващи хора.
(8). Винаги внимателно слушам събеседника си, независимо кой е той.
(9). Имаше случай, когато измислих «сериозна» причина, за да се оправдая.
(10). Случвало се е да се възползвам от грешката или немарливостта на някого.
(11). Винаги охотно признавам грешките си.
(12). Понякога, вместо да простя на човека, аз се старая да му се отплатя със същото.
(13). Имало е случаи, когато съм настоявал нещата да станат по моему.
(14). В мен не възниква вътрешен протест, когато ме молят за услуга.
(15). В мен никога не възниква досада, когато изказват мнение, различно от моето.
(16). Преди продължително посещение винаги обмислям какъв багаж да взема.
(17).Имало е случаи, когато съм завиждал на успехите на другите.
(18). Понякога ме дразнят хора, които се обръщат към мен с молба.
(19). Когато хората имат неприятности, понякога си мисля, че са получили според заслугите си.
(20). Никога с усмивка не съм говорил неприятни неща.

5.МЕТОДИКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЦЕННОСТНИТЕ ОРИЕНТАЦИИ НА М.РОКИЧ

Един от най-известните специалисти в областта на ценностните ориентации е М.Рокич (M.Rokeach). През 1973 г. той публикува една методика (The value survey), която става алтернатива на практически единствения до това време тест на Олпорт, Върнън и Линдзи.

Рокич разглежда ценността като разновидност на убеждението - "...устойчиво убеждение в това, че определен начин на

поведение или крайна цел на съществуването е по-предпочитана от личностна или социална гледна точка, отколкото противоположна или друга гледна точка или крайна цел...” Според него, общият брой ценности, които са достояние на човека са сравнително малко. Всички хора ги споделят, макар и в различна степен. Ценностите са организирани в система. Техните основания могат да се проследят в културата, обществото, неговите институти и личности.Влиянието на ценностите може да се установи практически във всички социални феномени, заслужаващи изучаване.

Според Рокич, има два класа ценности - терминални (Т) и инструментални (И). Терминалните ценности са ценности-цели, а инструменталните се отнасят до начин на действие или личностна черта (практически са ценности-средства).

След огромен по обема си труд, Рокич достига до два списъка от по 18 ценности, които се дават за ранжиране на изследваните лица. Тестът му е известен в няколко форми *[По: Леонтиев, Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. М., 1992],* като най-широко приложение имат формите Д (Q-сортировка) и Е (списък за номериране).

Независимо от варианта, тестът е твърде удобен и лесен за изследваните лица. Извършва се за около 10-20 мин., като е подходящ за възраст от 11 г. нагоре.

В бланката за теста се дава списък от ценностите, пред всяка - място за записване на ранговият №, а след нея - за цифрата на процентите, в които изследваното лице счита ,че всяка от тях е реализирана в живота му.

Следват списъците:

1. ТЕРМИНАЛНИ ЦЕННОСТИ

[ ].....АКТИВЕН ЖИВОТ.....[%]
(пълнота и емоционална наситеност на живота)

[ ].....ЖИТЕЙСКА МЪДРОСТ.....[%]
(зрелост на съжденията и здрав смисъл, достигани с опита)

[ ].....ЗДРАВЕ.....[%]
(физическо и психическо)

[ ].....ИНТЕРЕСНА РАБОТА.....[%]

[ ]..... .....КРАСОТА НА ПРИРОДАТА И ИЗКУСТВОТО.....[%]
(преживяване на прекрасното в природата и изкуството)

[ ].....ЛЮБОВ.....[%]
(духовна и физическа близост с любимия човек)

[ ].....МАТЕРИАЛНО ОБЕЗПЕЧЕН ЖИВОТ.....[%]
(отсъствие на материални затруднения)

[ ].....НАЛИЧИЕ НА ДОБРИ И ВЕРНИ ПРИЯТЕЛИ.....[%]
[ ].....ОБЩЕСТВЕНО ПРИЗНАНИЕ.....[%]
(уважение от обкръжаващите)
[ ].....ПОЗНАНИЕ.....[%]
(възможности за разширение на образованието, знанията)
[ ].....ПРОДУКТИВЕН ЖИВОТ.....[%]
(максимално пълно използване на своите възможности)
[ ].....РАЗВИТИЕ.....[%]
(работа над себе си, самоусъвършенстване)
[ ].....РАЗВЛЕЧЕНИЯ.....[%]
(приятно прекарване на свободната време, отсъствие на задължения)
[ ].....СВОБОДА.....[%]
(самостоятелност, независимост на съжденията и постъпките)
[ ].....ТВОРЧЕСТВО.....[%]
(възможност за творческа дейност)
[ ].....УВЕРЕНОСТ В СЕБЕ СИ.....[%]
(вътрешна хармония, свобода от вътрешни противоречия и съмнения)
[ ].....ЩАСТЛИВ СЕМЕЕН ЖИВОТ.....[%]
[ ].....ЩАСТИЕ ЗА ДРУГИТЕ.....[%]
(благополучие на другите, народа, човечеството)

2. ИНСТРУМЕНТАЛНИ ЦЕННОСТИ

[ ].....АКУРАТНОСТ (ЧИСТОПЛЪТНОСТ).....[%]
(умение за подреждане на вещите, подреденост в делата)
[ ].....ВЪЗПИТАНОСТ.....[%]
(добри маниери)
[ ].....ВИСОКИ ИЗИСКВАНИЯ.....[%]
(високи изисквения към живота и високи претенции)
[ ].....ЕФЕКТИВНОСТ В РАБОТАТА.....[%]
(трудолюбие, продуктивност в работата)
[ ].....ЖИЗНЕРАДОСТНОСТ.....[%]
(чувство за хумор)
[ ].....ИЗПЪЛНИТЕЛНОСТ.....[%]
(дисциплинираност)
[ ].....НЕЗАВИСИМОСТ.....[%]
(способност за самостоятелно и решително действие)
[ ]..НЕПРИМИРИМОСТ КЪМ НЕДОСТАТЪЦИТЕ (СВОИ И ЧУЖДИ) ..[%]
[ ].....ОБРАЗОВАНОСТ.....[%]
(широта на знанията, висока обща култура)
[ ].....ОТГОВОРНОСТ.....[%]
(чувство за дълг, умение да държи на думата си)
[ ].....РАЦИОНАЛИЗЪМ.....[%]

(умение за логично мислене, приемане на обмислени решения)
[ ].....САМОКОНТРОЛ.....[%]
(сдържаност, самодисциплина)
[ ]...СМЕЛОСТ В ОТСТОЯВАНЕТО НА СВОЕТО МНЕНИЕ....[%]
[ ].....ТВЪРДА ВОЛЯ.....[%]
(умение да настоява на своето, да не отстъпва пред трудностите)
[ ].....ТЪРПИМОСТ.....[%]
(към възгледите на другите, прощаване на грешки и заблуждения)
[ ].....ЧЕСТНОСТ.....[%]
(правдивост, искреност)
[ ].....ЧУВСТВИТЕЛНОСТ.....[%]
(грижовност за другите)
[ ].....ШИРОТА НА ВЪЗГЛЕДИТЕ.....[%]
(умение да се приеме друга гледна точка, да се уважават други вкусове и привички)

6. ТЕСТ "ЖИЗНЕНИ ЦЕЛИ" НА ДЖ. КРАМБО И Л.МАХОЛИК

Тестът на Джеймс Крамбо (J.S.Crumbaugh) и Леонард Махолик (L.T.Maholick) "Жизнени цели" (Purpose-in-Life Test, PIL) е разработен през 60-те години за емпирична диагностика на теорията на Виктор Франкъл (V.Francl) за екзистенциалния вакуум и ноогенните неврози. Според нея, неуспехите в търсенето от човек на смисъл на собствения живот (екзистенциална фрустрация) и произтичащото от там усещане за загуба на смисъл на съществуването (екзистенциален вакуум) са причина за особени душевни заболявания - ноогенни неврози *[По: Леонтиев, Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). М., 1992]*.

Оригиналната методика представлява списък от 20 биполярни оценъчни скали (част А), съчетани със 7-степени на градациите за предпочитанията (3,2,1,0,1,2,3).Оценките се правят по различен начин от 0 до 6, но като общо правило, 6 означава наличие, а 0 - отсъствие на цел в живота.Част В е списък от 13 незавършени изречения, засягащи теми за смисъла на живота и безсмъртието, а част С - свободен разказ за собствените житейски цели и тяхната реализация.Обикновено тези части се прилагат само в клиничната работа.

През 70-те години Крамбо разработва допълнителен Тест за смисложизнени цели (Seeking of Noetic Goals Test, SONG), за измерване на силата на мотивацията за търсене на смисъл на

живота. Тестът има редица модификации, като тук е представена руската версия на Д. Леонтиев. Променили сме скалата за оценяване, като по този начин може да се получи индекс по всяка скала, както и за Теста като цяло от 0 до 1,00.

Скалите са следните:

1. Ц (Житейски цели) - наличие или отсъствие в живота на изследвания на цели, свързани с бъдещето, които придават на живота му осмисленост, насоченост и времева перспектива. Ниските оценки са свойствени за човек, който живее с днешния и дори вчерашния ден, а високите могат да говорят и за фантазьорство. Айтеми № 3, 4, 10, 16, 17, 18.

2. П (Жизнен процес или интерес и емоционална наситеност на живота) - в каква степен се възприема от изследвания собствения му живот като интересен, емоционално наситен и изпълнен със смисъл. Високите оценки по тази скала, съчетани с ниски по другите, говорят за хедонист, живеещ ден за ден, а ниските оценки - за неудовлетвореност от момента. Айтеми № 1, 2 ,4, 5, 7, 9.

3. Р (Резултативност на живота или удовлетвореност от самореализацията) - оценка на досегашния живот, усещане за продуктивност и осмисленост.Високи оценки по тази скала и ниски по останалите са характерни за възрастните хора, които живеят “обърнати назад” и за които миналото придава смисъл на живота.Ниските оценки - говорят за неудовлетвореност от досегашния живот. Айтеми № 8, 9, 10, 12, 20.

4. ЛА (Локус-контрол -Аз: Аз съм господар на живота си) - високите оценки говорят за представа за себе си като за силна личност, способна за самостоятелен избор, за да построи своя живот с въответствие със своите цели и намерения.Ниските оценки - говорят за житейска неуверенот и липса на самочувствие. Айтеми № 1, 15, 16, 19.

5. ЛЖ (Локус-контрол -живот: управляемост на живота) - високите балове говорят за увереност във възможностите на човек да контролира своя живот, свободно да приема решения и да ги реализира в живота. Ниските оценки говорят за фатализъм. Айтеми № 7, 10, 11, 14, 18, 19.

Оценката на всеки от айтемите става по скалата 3,2,1,0,1,2,3, отляво на дясно, както следва:

Пример:

1. Обикновено ми е много скучно.....3.2.1.0.1. **2.**3.....Обикновено съм пълен с енергия.

Ако е посочена степен на съгласие 2(дясно), това се оценява за айтем №1 с 5 и т.н.

Следва самият тест:

1. Обикновено ми е много скучно.....Обикновено съм пълен с енергия.
2. Животът ми се струва винаги вълнуващ и увлекателен..... Животът ми се струва съвършенно спокоен и рутинен.
3. В живота си нямам определени цели и намерения.....В живота си имам много ясни цели и намерения.
4. Моят живот ми се струва крайно безсмислен и безцелен.....Моят живот ми се струва напълно осмислен и целеустремен.
5. Всеки ден ми се струва нов и неприличащ на другите.....Всеки ден ми се струва еднакъв с другите.
6. Когато се пенсионирам, ще се заема с неща, за които съм мечтал цял живот.....Когато се пенсионирам, ще се постарая да не се занимавам с нищо.
7. Моят живот протече точно така, както си мечтах.....Моят живот протече съвсем не така, както си мечтах.
8. Не съм постигнал успехи в осъществяването на своите житейски планове.....Осъществих много от това, което беше заплануване от мен в житейски план.
9. Моят живот е празен и неинтересен.....Моят живот е изпълнен с интересни дела.
10. Ако ми се налага сега да правя равносметка на своя живот, бих казал, че той беше напълно осмислен.....Ако ми се налага сега да правя равносметка на своя живот, бих казал, че той беше напълно безсмислен
11. Ако можех да избирам, бих построил живота си съвършенно по друг начин.....Ако можех да избирам, то бих проживял живота си точно така, както живея сега.
12. Когато гледам на обкръжаващия ме свят, той често ме изпълва с безпокойство.....Когато гледам на обкръжаващия ме свят, той съвсем не ме изпълва с безпокойство.
13. Аз съм много любезен човек.....Аз съвсем не съм любезен човек.
14. Считам, че човек може да направи своя житейски избор по свое желание.....Считам, че човек е лишен от възможност да избира поради влиянието на природни особености и обстоятел

ства.

15. Определено мога да се нарека целеустремен човек.....Не мога да се нарека целеустремен човек.
16. В живота си още не съм намерил своето призвание и ясни цели.....В живота си съм намерил своето призвание и ясни цели.
17. Моите жизнени възгледи още не са определени.....Моите жизнени възгледи са напълно определени.
18. Считам, че ми се отдаде да намеря призвание и интересни цели в живота.....Едва ли съм способен да намеря призвание и интересни цели в живота.
19. Животът ми е в моите ръце и аз сам го управлявам.....Животът ми не ми е подвластен и се управлява от външни обстоятелства.
20. Моите ежедневни работи ми доставят удоволствие и удовлетворение.....Моите ежедневни работи ми носят само неприятни преживявания.